

маст. Георгије Вулић

истраживач виши сарадник

Институт историјских наука Универзитета у Источном Сарајеву

Пале, Република Српска/Босна и Херцеговина

georgijevulic999@gmail.com

***HISTORIKERSTREIT* И ГОЛДХАГЕН ДЕБАТА – КАКО СЕ НОСИТИ СА КОНТРОВЕРЗНОМ ПРОШЛОШЋУ И КАКО ЈЕ ПРЕВАЗИЋИ?**

Апстракт: Расправе међу њемачким историчарима, везане за ратну прошлост и суочавање са кривицом, уздрмале су њемачко друштво, али и свјетску историјску науку у посљедњим деценијама XX вијека. *Historikerstreit* или „спор историчара“ је показао дубоку подијељеност у њемачкој науци око кључних тема везаних за Други свјетски рат. Даљи подстрек за расправе на ову тему дала је књига америчког социолога јеврејског поријекла, Данијела Јоне Голдхагена, под називом *Хитлерови добровољни целиџи: обични Немци и Холокауст*. Пажња је у овој књизи усмјерена на њемачке, а не нацистичке злочине, што је носило призив колективне кривице. Циљ рада је да се представи значај ових расправа за историографију и да се покуша дати осврт на питање колективизације кривице. У раду ће бити представљени и начини суочавања са прошлостју. Све чешће појављивање оптужби о колективној кривици неке групе директно свједочи о слабом утицају историографије на политичке токове, али и о јаком утицају политичких стремљења на историографију.

Кључне ријечи: *Historikerstreit*, *Голдхаген дебата*, Холокауст, колективна кривица, мотивација починилаца, антисемитизам, геноцид, злоупотреба историје.

Концентрациони логори – највеће зло двадесетог вијека

Двадесети вијек је обиљежио до тада незамислив напредак човјечанства. Са друге стране, овај историјски период је свијету донио до тада незабијежене патње, ратове и страдања. Концентрациони логори су представљали најжалосније обиљежје

претходног вијека. Они су свој најтрагичнији израз имали у вријеме Трећег рајха, нарочито током Другог свјетског рата.¹

Изоловање и уништавање стварних или потенцијалних политичких противника, одређених расних и националних група, без обзира на њихову кривицу, били су основна намјена концентрационих логора. Бесплатна радна снага (у виду логораша) имала је за ствараоце логора велики економски значај, али су мотиви затварања махом били идеолошки. Логораша су већином били убијани чим би постали неспособни за рад. Функционисање логора није било само усмјерено на потпуну ликвидацију других националних, вјерских и етничких група, већ и против „непријатеља“ у сопственом народу.²

Изучавање Холокауста³, без обзира на сву сложеност теме, представља „обавезу“ за сваку пристојну националну историографију.⁴ Тема Холокауста један је од највећих испита за готово све друштвене науке, а сам приступ њој би морао да буде мултидисциплиниран. Политичкој теорији је веома тешко да објасни тоталитаризме двадесетог вијека, а ни стандардне етичке категорије нису довољне за схватање Холокауста – појаве за коју нису оформљени одговарајући појмови.⁵

Садистичка понижавања појединаца, убиства метком, тупим предметима или гасом, масовна умирања од глади, убиства дјеце и разна мучења, дио су онога што је историјској науци познато из времена Холокауста. Ипак, историје бројних других народа, нажалост, свједоче о оваквим или сличним догађајима, те се стога могу поредити са поменутим ужасима, уз услов да то поређење буде строго пажљиво и нијансирано.⁶

Јехуда Бауер, један од водећих ауторитета у проучавању ове области, сматра Холокауст посебном врстом геноцида. Разлог за то лежи у чињеници да је Холокауст имао одређене елементе који се не могу пронаћи код других геноцида. У првом реду то је тоталитет, односно чињеница да су за нацисте мета били сви Јевреји (не само у Европи), па се због тога може говорити и о његовој глобалности. Затим, повод за извршење злочина над Јеврејима је био у потпуности другачији него што је то случај у неким другим примјерима. Нацисти су као повод за терор над Јеврејима видјели

¹ Milan Koljanin, *Nemački logor na beogradskom sajmištu*, (Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992), 12.

² *Истџо*, 13.

³ Термин Холокауст у данашње вријеме подразумева искључиво геноцид који је извршен над Јеврејима током Другог свјетског рата.

⁴ Јован Ђулибрк, *Истџориоџрафија холокауста у Јуџославији*, (Београд: Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Факултет безбедности Универзитета у Београду, 2011), 13.

⁵ Predrag Krstić, „Aušvic: skandal za mišljenje ili skandal mišljenja?“, u: *Holokaust i filozofija*, priredili Mark Lošonc i Predrag Krstić, (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2018), 202.

⁶ Предраг Лозо, „Како је могуће? – Голдхаген дебата 25 година касније у јавној свијести, историографији и култури памћења“, *Срџски истџоријски часоџис*, 5 (2022), 165.

„свјетску јеврејску завјеру“. Да је она постојала, сигурно је да до Холокауста не би ни дошло. Бауер сматра и да су нацисти у свом дјеловању потпуно изгубили осјећај за стварност. Они су убијали Јевреје као своје раднике у тренуцима када им је била неопходна велика производња због лошег стања на фронту. Из овога се, по Бауеровом мишљењу, најбоље види да у нацистичком дјеловању нема „прагматичности“, већ су разлози њиховог таквог дјеловања потпуно идеолошки.⁷

Поменути аутор сматра и да је западни антисемитизам вијековима Јевреје видио као стереотипног „другог“, али и да хришћани сигурно нису никада планирали геноцид над Јеврејима. Бауер уочава и огромне разлике између нацистичког и претходног западноевропског хришћанског антисемитизма. Нацисти су се побунили против свега што им је претходило – хуманизма, демократије, социјализма и либерализма у свим својим облицима. Сматрали су да иза свих ових идеологија стоје Јевреји као ствараоци, што их је додатно навело да Јевреје схвате као свјетско зло, које је „опасност за човјечанство“.⁸

Њемачки послеријатни однос према ратној прошлости

Суочавање са прошлошћу је један од највећих изазова Њемачке као државе, али и њеног народа. У овој земљи се већ током 1945. године поставило питање моралног краха друштва и постојања бесмисла у властитој историји, знатно драматичније него што је то био случај 1918. године. Прве поратне године су биле обиљежене потискивањем прошлости. Без обзира на различите статове који су испољавани у вези са овом темом, већина Нијемаца је по овом питању остајала пасивна.⁹ Хорхе Семпрун, књижевник са логорашким искуством, у *Писму или живоју* је саопштио како је у једној фази свог живота био готово спашен захваљујући забору својих логорашких искустава. Ипак, велико је питање у којој мјери је то уопште могуће. Са друге стране, обавеза сваког озбиљног друштва је да пронађе модалитет у коме би се његови грађани суочили са својом прошлошћу, каква год она била.¹⁰

Прве послеријатне године глади и понижења нису представљале плодно тло за преиспитивање властите ратне прошлости и учешћа у злочинима над којима се свијет зграђавао. Хладни рат је постајао све заоштренији, па денацификација више

⁷ An Interview With Prof. Yehuda Bauer, Interviewer: Amos Goldberg, Source: The Multimedia CD "Eclipse Of Humanity", Yad Vashem, Jerusalem 2000, 56. https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%203856.pdf, датум приступа 27.05.2023.

⁸ *Исцјо*, 56-57.

⁹ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*, (Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji 2002), 143-144.

¹⁰ Cvetan Todorov, „Upotrebe pamćenja“, u: *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, priredili Michal Sladeczek, Jelena Vasiljević i Tamara Petrović Trifunović, (Beograd: Zavod za udžbenike, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015), 190.

није била на листи приоритета окупационих снага. Конрад Аденауер, конзервативни антикомуниста, постао је први послеријатни канцелар Савезне Републике Немачке. У новооснованој влади бројни бивши нацисти су били чиновници (до нивоа министарстава и дипломатских представништава широм свијета). Тих година је дошло до амнестије различитих људи, међу њима и бивших нациста и чиновника који су стварали основу за Холокауст. Амнестирани су и поједини ратни злочинци које су савезници осудили пар година раније.¹¹

Након завршетка Другог свјетског рата, у Њемачкој је настављено са самооправадавањем у вези са кривицом за избијање Првог свјетског рата. Овакви ставови су свој институционални оквир имали још у међуратном периоду. Међутим, јавност је током 1961. године уздрмала књига Фрица Фишера о политици ратних циљева Њемачке у Првом свјетском рату. Године 1971. је изашла књига истог аутора под називом *Савез елиџа о конџинуиџеиџу сџрукџура моћи у Њемачкој 1871–1945*. Све ово довело је до тзв. *Фишерове конџроверзе*. Стручни кругови и јавност су се у великој мјери успротивили дјелима у којима се разоткрива улога Њемачке у избијању Првог свјетског рата. Тих година је још и појачан рад на системском настојању умањивања и негирања кривице Њемачке за избијање Првог свјетског рата.¹² Оваква струјања у њемачком друштву тих година могу дјелимично дати и тадашњу слику ставова по питању одговорности за Други свјетски рат.

Негирање кривице њемачке државе за избијање Великог рата је своју најпотпунију слику дало током стогодишњице од почетка рата.¹³ У знатном дијелу западне јавности кривица за почетак Великог рата је сваљивана на Гаврила Принципа, односно на саму Краљевину Србију. Идејну подлогу за такве ставове професор Милош Ковић илуструје на следећи начин: „У поглављу ‘Менталне мапе’ Кларк¹⁴ дословно понавља оно што се данас, у западној историографији, сматра утврђеним каноном: Срби су својом историјом предестинирани да тероришу околне народе и изазивају светске кризе!“¹⁵

Након првих послеријатних година у којима су потискивани догађаји из времена Трећег рајха, у њемачком друштву је уследила једна нова фаза у посматрању

¹¹ Emil Kerenji, pogovor u *Obični ljudi: 101. rezervni policijski bataljon i konačno rešenje u Poljskoj*, Kristofer R. Brauning, (Beograd: Fabrika knjiga, 2004), 330–331.

Преузето са: https://www.academia.edu/37957343/_Obi%C4%8Dni_ljudi_Kristofera_Brauninga, датум приступа 27.05.2023.

¹² Предраг Лозо, „Њемачки интервенционизам у посматрању културе памћења у бившој Југославији као дио негирања геноцида над Србима у Независној Држави Хрватској”, у: *Socijalizam i Jugoslavija u različitim kulturama sjećanja: društvo, kultura i nauka*, уредници Мирослав Галић и Александар Вучковић, (Banja Luka: Filozofski fakultet, Savez studenata Filozofskog fakulteta, 2018), 52–53.

¹³ Питањем ревизије узрока Првог свјетског рада бавио се српски историчар Миле Бјелајац. Видјети: Миле Бјелајац, *1914–2014: зашто ревизија? Сјаре и нове конџроверзе о узроцима Првој свейској раиџа* (Београд: Медија центар „Одбрана“, 2014).

¹⁴ Кристофер Кларк је историчар из Аустралије. Видјети: Kristofer Klark, *Mesečari: Kako je Evropa krenula u rat 1914*. (Smederevo: Heliks, 2014).

¹⁵ Милош Ковић, *Уџориџиџа*, (Београд: Catena mundi, 2016), 246.

тог дијела сопствене историје. Ова фаза је отпочела након успона њемачке привреде 1960-их година. Створио се нови осјећај надмоћи Њемачке, осуда фашизма се почела сматрати правдом побједника, а тражио се и повратак источних области. Почело се говорити о властитим жртвама, а не о нацистичким.¹⁶

Код нове генерације је сазријевала свијест о срамној ратној прошлости. Студентске демонстрације, које су заокупирале Њемачку у љето 1968. године, биле су један од показатеља промјене у свијести њемачког народа, иако ове демонстрације нису биле усмјерене само на питања њемачке прошлости, него и на друштвене вриједности уопште. Ипак, чак и међу овом генерацијом, неке теме су остале табу. У њемачком друштву готово нико није био у стању да се у потпуности суочи са најтамнијим странама њемачке прошлости, па чак ни политичари са добрим намјерама и беспријекорном антифашистичком прошлошћу.¹⁷

Њемачки канцелар Вили Брант је покајнички клекнуо пред спомеником жртвама из варшавског гета децембра 1970. године. Ово је, у сваком случају, било својеврсно свједочанство о важном кораку у процесу преиспитвања прошлости свог народа и суочавању са њеним демонима. Упркос томе, тема Аушвица и одговорности „обичних“ људи који су учествовали у логистици за транспорт Јевреја у логоре смрти остала је недовољно разјашњена.¹⁸

Питање злочина у Другом свјетском рату је готово константно прожимало њемачко друштво. Вријеме нацистичке власти је поново постало предмет расправе у њемачком Бундестагу крајем 70-их година, преко теме о застаријевању злочина геноцида. Током 1979. године, након бројних расправа, изродио се закључак да је рок за застаријевање укинут.¹⁹

Повратак на власт Хришћанско-демократске уније (CDU) 1983. године донио је нову снагу конзервативизму и у погледу на прошлост у јавној свијести, за разлику од ере Вилија Бранта. Покренута је била „нормализација“ њемачке историје из времена нацистичке владавине. Четрдесети предсједник САД Роналд Вилсон Реган је, заједно са канцеларом СР Њемачке Хелмутом Колом, 1985. године положио вијенце на гробље у Битбургу. Тиме је одао пошту војницима погинулим у Другом свјетском рату, међу којима су се налазили и они који су припадали злогласном Вафен СС-у. Овај догађај је изазвао буру у јавности, уз гласно негодовање једног дијела њемачког друштва.²⁰ Ипак, поменута дешавања су неминовно утицала и на ново активирање тема везаних за њемачку ратну прошлост.

¹⁶ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti*, n.d., 145.

¹⁷ Emil Kerenji, *поговор у Обични људи: 101. резервни полицијски баталјон и коначно решење у Полској*, n.d., 332.

¹⁸ Исио.

¹⁹ Helmut Dubil, *Niko nije oslobođen istorije: nacionalsocijalistička vlast u debatama Bundestaga*, prevela Aleksandra Bajazetov Vučen, (Beograd: Samizdat B92, 2002), 136-137.

²⁰ Предраг Лозо, „Како је могуће?“, н.д., 167-169.

Historikerstreit

У издању недељника *Die Zeit* од 11. јула 1986. године објављен је чланак Јиргена Хабермаса. Аутор је у овом чланку критиковао „апологетске тенденције” у савременој њемачкој историографији, а сам рад се односио на књигу Андреаса Хилгрубера.²¹ Ипак, Хабермасов текст је у широј јавности остао у сијенци догађаја из Битбурга. Након објављивања овог текста дошло је до великог унутарњемачког интелектуалног сукоба око перцепције ратне прошлости. Хабермасов чланак покренуо је лавину реакција које су се, у сијенци Битбурга, развиле у јавну, мада махом академску дискусију о јединствености Холокауста, о могућностима и потребама да се нацистичка прошлост „нормализује“ и историјски позиционира у један шири контекст њемачке историје, као и о потенцијалним политичким консеквенцама једног таквог пројекта. У историографији и једном дијелу медија, ова контроверзна дебата је позната као „спор историчара”, или *Historikerstreit*.²²

Поменути Хилгрубер је у својој књизи писао о „херојској борби“ њемачких војника на Источном фронту, те је позивао на „идентификацију“ са „судбином њемачког становништва на истоку“, које се сусрело са „осветничким оргијама Црвене армије“, „масовним силовањима“ и „насумичним убијањем“. Овакав дискурс виктимизације је управо био Хабермасова мета, јер би његовим прихватањем, односно нормализацијом „трагичне судбине њемачких војника на истоку“, могло доћи до брисања разлике између „бољшевичке пријетње“ (против које су нацисти водили рат за уништење) и наводне пријетње коју је СССР представљао за СР Њемачку. Водећи се таквом погрешном логиком, сматрао је Хабермас, дошло би се до идеје да се Њемачка поново нашла на бранику европске (антикомунистичке) цивилизације.²³

Хилгрубер је својим ставовима хтио да релативизује њемачку одговорност за злочине, те да пронађе, чак и из најмрачнијег периода њемачке прошлости, користан дио којим би се редефинисао њемачки национални идентитет. У сличном послу се нашао још један познати њемачки историчар – Ернст Нолте. Он је био један од главних учесника дебате њемачких историчара. Познат је, између осталог, и по томе што је период постојања Трећег рајха назвао „прошлошћу која никако да прође“. Један од његових основних ставова је био да нацистички злочини током Другог свјетског рата ни по чему нису били јединствени.²⁴

Он је у циљу виктимизације Нијемаца покушао да фашистички рат и Аушвиц објасни „европским грађанским ратом“ и њемачком угроженошћу од комунизма са

²¹ Andreas Hillgruber, *Zweierlei Untergang: Die Zerschlagung des deutschen Reiches und das Ende des europäischen Judentums*, (Berlin, 1986). Преузето из: Emil Kerenji, *поговор у Обићни људи: 101. резервни полицијски баталјон и коначно решење у Полјској*, n.d., 334.

²² Emil Kerenji, *поговор у Обићни људи: 101. резервни полицијски баталјон и коначно решење у Полјској*, n.d., 333–334.

²³ Исто, 334–335.

²⁴ Исто, 335.

Истока.²⁵ Прецизно објашњење његових теза дао је социолог Тодор Кулић следећим ријечима: „Нолте је временски слијед Гулага и Аушвица претворио у узрочни.“²⁶

У овој дискусији су, осим већ поменутих Хилгрубера, Нолтеа и Хабермаса, учествовали и бројни други њемачки историчари, академски представници, те јавне личности: Карл Дитрих Брахер, Еберхард Јекел, Јирген Коцка, Ханс Момзен и др. Они су били свјесни да се исход ове расправе непосредно тиче њемачке одговорности за злочине у Другом свјетском рату и њених консеквенци за њемачки национални идентитет.²⁷

Говорећи о „херојском отпору њемачких војника на Источном фронту“, поједини њемачки историчари су свједочили да су одређени ставови и пропагандни наративи нациста из времена рата били прилично живи и присутни у њемачком јавном дискурсу током осамдесетих година. Бројни њемачки историчари су тих година заступали тезу о „два тоталитаризма“, чиме се у одређеној мјери желио изједначити нацизам и комунизам.²⁸ Овакави ставови су и данас веома живи у историографији на Западу.

Спор међу њемачким историчарима је имао и своју идеолошку димензију. Међу различитим струјама мишљења, код ових аутора издвајају се три главна идејно-политичка правца: конзервативни национализам, либерални и социјал-либерални блок и неколико струја левнице. Овај спор је изнио на видјело и оштру подјелу њемачког друштва, која се у знатној мјери заснивала и на идеолошкој расцјепканости. Поменути Хилгрубер и Нолте, који су релативизовали њемачке злочине, доживјели су знатну подршку одређених кругова, али и оштру осуду са друге стране.²⁹

Тодор Кулић у свом дјелу износи закључак да је спор међу њемачким историчарима показао надмоћ лијево-либералног отпора релативизацији нацизма, као и снагу њемачког отпора реваншизму у власититим редовима. Либерални критичари су снажно стали иза свог става да је кривац за рат Њемачка, оштро се противећи било каквој релативизацији. Захваљујући овој расправи дошло је и до приближавања левнице социјал-либералној политичкој струји, чиме је отпор конзервативцима постао снажнији.³⁰

Овај аутор наводи и једини начин да научна полемика буде успјешна: „У полемикама се увек испољава и научна култура, а у мисли о друштву о њој говори и ступањ спремности да се властита гледишта доведу у сумњу. Мисао о прошлости може се издићи изнад императива тренутка само уколико је кадра да призна непријатно и суочи се са сенкама властите, а не само туђе прошлости.“³¹

²⁵ Предраг Лозо, „Како је могуће?“, н.д., 170.

²⁶ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti*, n.d., 146.

²⁷ Emil Kerenji, *pogovor u Obični ljudi: 101. rezervni policijski bataljon i konačno rješenje u Poljskoj*, n.d., 336.

²⁸ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti*, n.d., 150.

²⁹ *Истио*, 150–159.

³⁰ *Истио*, 160.

³¹ *Истио*, 161.

Иако ови услови нису били у потпуности испуњени приликом ове расправе, она је имала и позитивне посљедице. На ширем научном нивоу ова тема је заузела централно мјесто у њемачким академским круговима, што је од изузетног значаја. Осим тога, ставови изнесени приликом ове расправе 1986. и 1987. године помажу савременим историчарима да боље разумију идејно-политичку климу тадашњег њемачког друштва, које није било нимало једиствено. Значај ове расправе историчара огледа се и у томе што су на видјело изашле многе притајене, радикалне десне и лијеве тенденције у западноњемачком развоју након Другог свјетског рата.³²

Вријеме које је услиједило након расправа историчара у Њемачкој довело је до тога да су поједине Хабермасове присталице, попут Хајнриха Аугуста Винклера, почеле ревидирати своје стаове. Тако је Винклер деведесетих година XX вијека закључио да је императив постојања двије њемачке државе, који се заснивао на њемачкој кривици за Други свјетски рат и на нацистичким злочинима, био погрешан и назвао га „животном лажи љевичара Савезне Републике“.³³ Овакве идеје донијеле су нове политичке околности, у којима су поједини њемачки интелектуалци на сваки начин хтјели да допринесу идеји њемачког уједињења, често бирајући погрешне начине.

Однос различитих генерација према истим питањима је веома важан сегмент за тумачење теме којом се бави наш рад. Ентони Смит је овај однос објашњавао на следећи начин: „Тако свака генерација конструише сопствене друштвене мапе и бира своју посебну етничку етику, али то чини у оквиру ограничене матрице која је производ снажне друштвене привржености специфичним митско-симболичким комплексима...“³⁴

Основни закључак, који је струка великом већином донијела из ових расправа, био је да се историјски облици терора могу међусобно поредити, па чак и поредити са самим Холокаустом. Међутим, посебно је наглашено да се то мора чинити веома пажљиво и строго нијансирано. Било каква врста једностраности или произвољног поистовјеђивања би довела до нетачног увиђања узрока, што у коначници често води релативизацији злочина.³⁵

³² Славојка Бештић Бронза, *Уједињење Њемачке и југословенско јавно мишљење*, (Бањалука: Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, 2017), 115.

³³ Željko Radinković, „Razumjeti nepojmljivo? O (ne)mogućnosti hermeneutičkog promišljanja radikalnog zločina“, u: *Holokaust i filozofija*, priredili Mark Lošonc i Predrag Krstić, (Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2018), 53.

³⁴ Entoni D. Smit, „Legende i pejzaži“, u: *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*, priredili Michal Sladeček, Jelena Vasiljević i Tamara Petrović Trifunović, (Beograd: Zavod za udžbenike, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015), 275.

³⁵ Предраг Лозо, „Како је моруће?“, н.д., 173.

Зачетак и ток Голдхаген дебате

Раул Хилберг, један од значајнијих научника који су се бавили Холокаустом, објавио је 1992. године књигу *Злочинци жртве посматрачи*.³⁶ Тиме је у науци отворено веома значајно питање „посматрача злочина“. Тих година су се у науци све чешће обрађивале теме везане за тзв. „историју одоздо“, односно историју свакодневног живота током Другог свјетског рата. Тежиште истраживања је помјерено на „обичне људе“ и њихову улогу у злочинима. Слиједећи аспекте Хилберговог рада и уклапајући се у нове токове науке, Кристофер Браунинг је 1992. године објавио књигу *Обични људи: 101. резервни полицајски батальон и коначно рјешење у Пољској*.³⁷

Ова књига се бави аспектом учешћа „обичних људи“ у злочинима. На основу значајне изворне грађе представљени су средовјечни резервисти са сјевера Њемачке који су углавном пристајали да постану убице, након што су добијали задатке за истребљење Јевреја на окупираним територијама на Истоку. Њихов пристанак да учествују у таквим злочинима је описан на основу бројних ситуационих фактора који су утицали или су могли утицати на одлуку појединаца да пристану на овакво дјеловање.³⁸

Важност Браунинговог дјела није само у расвјетљавању њемачких злочина и указивању на одговорност „обичних Нијемаца“ за злочине над Јеврејима, већ и у закључку да су за најсвирепије злочине увијек на одређеном нивоу најодговорнији „обични људи“. Стога су овакви закључци значајни за све „обичне људе“, а не само за „обичне Нијемце“, првенствено због тога што се велики број људи суочава са перидима прошлости које нису нормализовали и са којима се веома тешко суочавају.³⁹

За поменуто дјело се може рећи да у највећој мјери припада историји свакодневног живота. Радови аутора који се баве овим темама су уврдили да нацистичка Њемачка није била у потпуности монолитна држава, те да значајан дио становништва са нацистима није дијелио идеолошке ставове, без обзира што су на различите начине прихватили нацистичку управу. Историчари свакодневног живота су сугерисали и да је живот у Њемачкој током Хитлерове владавине у одређеним аспектима био „нормалан“, те да су „обични људи“ прихватили свакодневицу онаквом каква је била. Они су одлуке доносили са гледишта такве врсте „нормалности“. Може се рећи и да је методологија коју је у свом дјелу користио Браунинг изграђена на темељимима које су претходно поставили историчари свакодневног живота. Ово Браунингово дјело се од бројних других која се баве овом темом разликује и по његовој људској димен-

³⁶ На српском објављена: Raul Hilberg, *Zločinci žrtve posmatrači: Jevrejska katastrofa 1933-1945*, (Beograd: Samizdat B92, 2001).

³⁷ Christopher R. Browning, *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*, (New York: HarperCollins, 1992).

³⁸ Emil Kerenji, *поговор у Обични људи: 101. резервни полицијски баталјон и коначно решење у Пољској*, n.d., 328.

³⁹ *Исшо*, 337-338.

зији, постављајући ову тему у општељудску раван, а таква спознаја на посебан начин узнемирава читаоце.⁴⁰

Бирајући наслов *Обични људи* Браунинг се у највећој мјери осврнуо на оне аспекте људске природе који су универзални. Чланови батаљона којима се Браунинг у свом дјелу бавио нису били искључиво Нијемци, већ је међу њима било и Луксембуржана. Аутор је истицао да се већина Луксембуржана понашала идентично као и њихови њемачки другови. Користећи термин „обични људи“, Браунинг је покушао истаћи оне особине групног понашања у поменутом батаљону које чине људска бића спремним да буду укључена у програм масовних злочина. Браунингов закључак, који се провлачи кроз комплетно дјело, био је да Нијемци нису били једини починиоци злочина у склопу овог батаљона. Он је истакао и то да нацисти нису имали већих проблема при регрутацији сарадника у бројним земљама широм Европе. Фокус у његовом дјелу је био на сагледавању општих особина људске природе, као и на одбрани става да Нијемци нису једини који су могли да почине такве злочине.⁴¹

У посљедње двије деценије XX вијека је дошло до тзв. *мемори дума*, *експлозије сјећања* или *јомаме за памћењем*, нарочито у западној Европи. Данашњи наративи у вези са културом памћења су резултат управо ових појава.⁴² У тој атмосфери је Данијел Јона Голдхаген 1996. године објавио књигу *Хитлерови добровољни целати: обични Немци и холокауст*.⁴³ Овај амерички социолог јеврејског поријекла је у писању поменутог дјела користио бројне материјале из Браунинговог истраживања о полицијским батаљонима. Из самог наслова се види Голдхагенова најава да „обичне људе“ који врше злочине претвори у „обичне Нијемце“. Основу његовог дјела не чине нацистички злочинци, већ Нијемци злочинци. Овим је у центар пажње постављен став о њемачкој колективној кривици.⁴⁴

Голдхаген је разлог за злочиначко понашање „обичних Нијемаца“ видео у посебној врсти истребљивачког (елиминационог) антисемитизма, који је по њему био дио колективног њемачког менталитета и стајао је у вези са развојем „културног модела“.⁴⁵ По његовом виђењу, постојала је узрочна повезаност националног идентитета Нијемаца и жеље за јеврејским уништењем. У књизи су представљене разне сцене бруталних злочина како би се представила теза о окрутности „обичног Нијемца“ као починиоца злочина. Овим дјелом је оповргнут мит о бирократском и индустријском

⁴⁰ Исто, 340–341, 345.

⁴¹ *An Interview With Prof. Christopher Browning*, Interviewer: Ephraim Kaye, Source: The Multimedia CD "Eclipse Of Humanity", Yad Vashem, Jerusalem 2000, 21. <https://www.yadvashem.org/articles/academic/an-interview-with-christopher-browning.html>, датум приступа 29.05.2023.

⁴² Предраг Лозо, „Њемачки интервенционизам“, н.д., 50.

⁴³ Daniel Jonah Goldhagen, *Hitler's Willing Executioners: Ordinary Germans and The Holocaust*, (New York: Alfred A. Knopf, 1996). Књига је преведена и у издању Б92 објављена на српском језику. Види: Danijel Jona Goldhagen, *Hitlerovi dobrovoljni dželat: obični Nemci i holokaust*, (Beograd: B92, 1998).

⁴⁴ Предраг Лозо, „Како је моруће?“, н.д., 175.

⁴⁵ Danijel Jona Goldhagen, *Hitlerovi dobrovoljni dželat*, n.d., 460.

убијању Јевреја, гдје се у средишту налази убица у канцеларији или вратар испред гасне коморе. У Голдхагеновој књизи су представљени основни механизми уништавања Јевреја на Истоку: полицијски батаљони и специјалне групе за уништење, логори и маршеви смрти.⁴⁶

Изазак ове Голдхагенове књиге изазвао је буру у стручној јавности у Сједињеним Америчким Држава, али и у Њемачкој. Дана 8. априла 1996. године, у Меморијалном музеју Холокауста у Вашингтону, у организацији Истраживачког института за Холокауст, дошло је до дебате Голдхагена и Браунинга, али и других научника и писаца. Овом симпозијуму је присуствовало и неколико стотина посјетилаца. Расправа на овом симпозијуму, изазвана у највећој мјери Голдхагеновим ставовима изнесеним у претходно поменутом дјелу, била је веома интензивна, а на моменте оштра и огорчена.⁴⁷ Касније се испоставило да је то био први чин бурне *Голдхаген дебата*.

Голдхаген и Браунинг су покушавали дати одговор на то шта је успјело да од „обичних људи“ направи злочинце. Са једне стране, Браунинг је сматрао да се одговор на то питање може тражити у бруталној организацији и законодавној структури Трећег рајха, послушности, жељи за напредовањем и сл. Голдхаген је, са друге стране, сматрао да то ни у ком случају нису основни разлози. Његов став је био да се разлог крије у елиминационистичком антисемитизму који је био дио „њемачког културног модела“. Неоспорно је да је Голдхагенова теза провокативнија, једноставнија, а представља и већи изазов за коментарисање.⁴⁸

Браунинг је наводио да би за свијет било „добро“ да је Голдхаген у праву, односно да само мали број друштава има *дугогодишње културно-својстајне предуслове за извршење геноцида*. Пракса, нажалост, показује да је ситуација знатно другачија од Голдхагеновог става.⁴⁹

Голдхаген је током дебате признавао да њемачки антисемитизам није могао сам произвести Холокауст. Држава је, по његовом мишљењу, ипак, имала важну улогу у активирању Холокауста. Нацисти, који су руководили Трећим рајхом, претворили су своју приватну фантазију у основу политике њемачке државе. Закључак о овом питању Голдхаген је изразио сљедећим ријечима: „Да би се Холокауст догодио, нацистичка држава је морала да мобилише људе и организује геноцид, а народ је морао да се припреми да буде мобилисан, наиме они су морали бити антисемити; обје ствари су биле неопходне. А када је Хитлерова одлука донијета, антисемитизам је било лако активирати за клање.“⁵⁰

⁴⁶ Исио, 196–391; Предраг Лозо, „Како је могуће?“, н.д., 175.

⁴⁷ *Обићни људи – добровољни дјелати. Спор око (њемачког) антисемитизма*, приредили Nada Banjanin Đuričić и Predrag Krstić, (Београд: Институт за филозофију и друштвену теорију; Нови Сад: Академска књига, 2019), 20–21.

⁴⁸ Исио, 23.

⁴⁹ Исио, 47.

⁵⁰ *The „Willing Executioners”/„Ordinary Men” Debate*, Selections from the Symposium April 8, 1996, (United States Holocaust Memorial Museum and the United States Holocaust Memorial Council. Third

Браунинг се сложио са Голдхагеном да је током 19. вијека антисемитизам био читији у њемачкој култури и политици него што је то био случај у остатку западне Европе. Сложио се и са ставом да је њемачки антисемитизам помогао у стварању политичке климе у којој је било могуће да нацисти дођу на власт. Међутим, он се није могао сложити са Голдхагеновим ставом да је вирулетни антисемитизам био основна идеја не само Хитлерове владавине, већ 150 година њемачке историје.⁵¹

Основна Голдхагенова теза, коју је Браунинг хтио да оспори, била је да су готово сви Нијемци били спремни да убијају Јевреје због елиминационистичког антисемитизма који је био присутан у комплетном њемачком друштву. Браунинг је наводио бројне случајеве Нијемаца који су одбијали учествовати у извршењу злочина над недужним јеврејским народом. Он је изричито одбацио Голдхагенов став о „равнодушности свих починилаца злочина“. Истицао је и то да Јевреји нису били једине жртве нацистичког терора, већ су злочини вршени и над другим народима и групама. По његовом мишљењу, најгори однос према Јеврејима проузроковала је политика режима у Њемачкој.⁵²

Коментаришући тезу о томе да је суровост искључиво везана за Нијемце, Браунинг наводи: „Није ми нарочито пријатно да учествујем у такмичарској дискусији упоредне суровости, али пошто је то питање стављено на сто, примијетио бих да је мало историчара упознато са злочинима њемачких сарадника, попут оних које су починиле хрватске усташе над Јеврејима и Србима...“⁵³ Инсистирао је на томе да се коријени суровости потраже у универзалним аспектима људске природе, који превазилазе културу и спознају „обичних Нијемаца“.⁵⁴

Илустративан примјер суровости која није искључиво везана за Нијемце доноси Ђуро Затезало, српски историчар и дугогодишњи директор архива у Карловцу. Он у свом дјелу *Радио сам свој сељачки и ковачки посао* наводи: „Чехо Дурановић био је усташки стражар код заточених Срба у Српској православној цркви у Великој Кладуши. Његово свједочење записао је Ђуро Сремац у његовој кући у Великој Кладуши 1942. године. Чехо каже свом куму Ђури: ‘Куме Ђуро, најгори су наши домаћи људи. Они који су до јуче били најбољи пријатељи са Србима, сада су највећи кољачи и мерак им је заклати и свога кума. Неће се смилovati на њихову молбу да их убију већ муче и кољу. Трбуља је молила усташе да јој не закољу слугу, младу и лијепу српску дјевојку, али то није ништа помогло. На кољенима је ходала испред њих пред црквом, али се нису хтјели смилovati’...“⁵⁵

printing, December 2001), 11-12. https://www.ushmm.org/m/pdfs/Publication_OP_1996-01.pdf, датум приступа 29.05.2023.

⁵¹ *Исцјо*, 21.

⁵² *Обићни људи – добровољни дјелати*, n.d., 105-107.

⁵³ *The „Willing Executioners”/„Ordinary Men” Debate*, cit., 24. https://www.ushmm.org/m/pdfs/Publication_OP_1996-01.pdf, датум приступа 29.05.2023.

⁵⁴ *Исцјо*.

⁵⁵ Ђуро Затезало, *Радио сам свој сељачки и ковачки посао: свједoчањства гeноцида*, (Zagreb: Српско културно друштво “Просвјета”, 2005), 152.

Правдајући свој став о колективној кривици Нијемаца, Голдхаген је наводио бројне примјере у којима су „обични Нијемци“ показивали иницијативу у убијању Јевреја, радећи то понекад и без наређења, иако су извршавање тих злочина могли препустити другима.⁵⁶ Основни проблем код оваквих ставова је бирање искључиво оних примјера који одржавају ауторову претходно постављену тезу, уз избјегавање оних примјера који би свједочили супоротно.

Посебну контроверзу је изазвао Голдхагенов став о томе како су Нијемци могли рећи „не“ масовном убијању Јевреја, али да су изабрали да кажу „да“.⁵⁷ Један од највећих свјетских стручњака у изучавању живота људи у тоталитарним режимима, Хана Арент, на сљедећи начин коментарише какве су биле могућности за избјегавање учешћа у вршењу злочина: „Суштина је да су учешће у злочинима, дакле правну и моралну одговорност, могли да избјегну само они који су се потпуно повукли из јавног живота, само они који су одбили било какву политичку одговорност.“⁵⁸

Разлози због којих појединци нису хтјели узети учешће у злочинима били су, по њеном мишљењу, сљедећи: „Мислим да је њихов критеријум био другачији: они су себи поставили питање хоће ли, ако учине извјесна дјела, моћи да живе помирили са собом, и одлучили да је боље да не чине ништа, не зато што ће свијет због тога постати бољи, већ зато што је то био једини услов да и даље живе са самима собом. Такође, то је разлог што су бирали смрт онда када су били приморани да учествују. Поједностављено речено, они су одбијали да убијају не толико због тога што су се чврсто држали заповијести 'Не убиј', колико због тога што нису хтјели да живе заједно с убицом — самим собом.“⁵⁹

Питање колективне кривице након Голдхаген дебате

Јехуда Бауер је, неколико година након покретања *Голдхаген дебате*, изнио став да је њемачки народ слиједио политику нациста јер у њемачком друштву није било довољно идентификације са Јеврејима, односно са оним моралним начелима који би заштитили Јевреје. Сматрао је да већина њемачког народа није хтјела да врши злочине, али и да није била довољно спремна да их спријечи. Бауер је тврдио да је одлука за масовно истребљивање Јевреја дошла одозго, односно од идеолошки мотивисаних нацистичких вођа. По његовом мишљењу, идеолошки разлози нациста су кључ за објашњење Холокауста.⁶⁰

⁵⁶ Danijel Jona Goldhagen, *Hitlerovi dobrovoljni dželiti*, n.d., 392.

⁵⁷ *Исцито*, 397.

⁵⁸ Hannah Arendt, „Lična odgovornost pod diktaturom“, *Реč*, 59.5 (2000), 394.

⁵⁹ *Исцито*, 399.

⁶⁰ *An Interview With Prof. Yehuda Bauer*, cit. 8, 14. https://www.yadvashem.org/odot_pdf/Microsoft%20Word%20-%203856.pdf, датум приступа 27.05.2023.

Расправе о питањима покренутим током 1996. године су се наставиле у САД, али и у њемачкој стручној јавности. Тодор Куљић сматра да је већ током 1997. године Голдхаген постао симбол „њемачког самооптуживања“ и „превладаоца прошлости“, док су на другој страни били сви они који су хтјели да раскину са прошлошћу и скину кривицу са Нијемаца. За разлику од расправе њемачких историчара из осамдесетих година XX вијека, већина учесника *Голдхајен дебата* је сматрала да нацизам није инцидент њемачке историје, већ продукт њених континуитета. Ове расправе су допринијеле да историја постане поново активна у друштву. То што су бројни публицисти подржали Голдхагенове ставове директно је показало да је утицај историографије у друштву и даље, ипак, веома слаб. Ова дебата је, услед другачијих политичких околности деведесетих година, утицала и на јачу националну хомогенизацију њемачког народа.⁶¹

Иако је Голдхаген неминовно био упућен у разне друге геноциде који су се десили кроз историју, њему то није нарочито сметало да представи јединственост њемачких злочина. Без обзира на то што бројни истраживачи Холокауста помињу усташке злочине над Србима, Јеврејима и Ромима као стравичне примјере суровости, Голдхагену та чињеница није играла никакву улогу у ревидирању ставова. Србе је Голдхаген у свом дјелу поменуо у контексту њихових злочина над Хрватима и муслиманима у ратовима деведесетих, те у набрајању присилних радника у логорима. Из овога се може видјети да је и Голдхаген био под утиском преовладавајућег наратива у западној јавности о искључивој српској одговорности за ратове вођене на простору некадашње Југославије.⁶²

Питање колективне одговорности Хана Арент је објашњавала на следећи начин: „Не постоји ни колективна кривица ни колективна невиност. Ти изрази имају смисла само ако их примијенимо на појединце.“ Овакав став, нажалост, није усвојен у знатном дијелу западне јавности, али и код бројних научника и истраживача.⁶³

Интересантно је да су гласови о колективизацији кривице за ратове на Балкану током деведесетих година најчешће долазили управо из Њемачке. *Голдхајен дебата* је у Њемачкој изазвала медијску хистерију кад год би се могла уочити колективизација кривице. Ова тема је веома често присутна у западним наративима, у којима Њемачка игра веома важну улогу. Поједине Голдхагенове тезе се могу упоредити са овим савременим ставовима, што свједочи о веома слабом утицају историографије на јавност и званичну политику, па све присутније постаје и злоупотребавање историје. Колективизација кривице није једино питање које је постало отворено објављивањем Голдхагеновог дјела. Ту се може убројати и мотивација починилаца злочина, као и антисемитизам и његова улога у спровођењу Холокауста. Ове теме се често користе при оптуживању појединих група, однос-

⁶¹ Todor Kuljić, *Prevladavanje prošlosti*, n.d., 172–180, 196.

⁶² Предраг Лозо, „Како је моруће?“, н.д., 188–189.

⁶³ Hannah Arendt, „Lična odgovornost pod diktaturom“, n.d., 393.

но за развој нових сукоба и стварање стереотипа о појединим заједницама.⁶⁴ Све ово даје поразну слику развоја критичког осврта на сопствену, али и прошлост других заједница.

У њемачкој историографији све присутнији постају ставови који негирају геноцид извршен над Србима у Независној Држави Хрватској током Другог свјетског рата. Примјер за то је и докторска теза Александра Корба, одбрањена на Хумболтовом универзитету у Берлину, под насловом: *У сенци свейској рајша. Масовно насиље усташа над Србима, Јеврејима и Ромима*. Он тврди да се у НДХ није догодио геноцид над Србима, те да хрватска клерикална компонента и Ватикан нису играли „никакву битну улогу“ при масовном насиљу над Србима од 1941. до 1945. године. По његовом мишљењу, насилно покатоличавање Срба је тада имало „искључиво секуларни карактер“.⁶⁵ Овакви ненаучни ставови дио су шире појаве злоупотребљавања историје. Очигледно је да се поједини њемачки аутори тешко суочавају са историјским чињеницама из „прошлости која никако да прође“, везане за Други свјетски рат.

Закључак

Различити аспекти поменутих расправа међу историчарима говоре о прошлости која узнемирава духове у науци, али и јавности, много година након што су се поједини догађаји десили. Ипак, стање у великом броју друштава свједочи да закључци историографије не представљају коначан став друштва у вези са појединим питањима, а сигурно је да политичка стварност тих друштава игра велику улогу у свему томе. Тешки догађаји из прошлости оптерећују људе, нарочито учеснике тих збивања. Задатак друштвених и хуманистичких наука је, између осталог, да пронађу модалитете за суочавање друштва са мрачним странама своје прошлости. У случају Њемачке, изношење различитих ставова међу стручним лицима неминовно је доводило до конфузије међу њемачким народом. Додатан проблем представља и то што су у изношењу ставова много гласнији они који посједују мање научне поткованости, најчешће идући за осјећајима народа ради личне користи.

Историографија би у оваквим процесима требало да буде глас разума, без обзира колико то звучало утопијски. У томе се огледа и одговорност историчара да дјелују са колико је могуће више објективности. То је нарочито значајно због тога што су управо они веома често онај дио друштва који покреће теме које изазивају велику пажњу шире јавности.

⁶⁴ Предраг Лозо, „Како је могуће?“, н.д., 191–193.

⁶⁵ Владимир Умеђић, „Промена парадигме у немачкој историјској науци: у хрватској држави 1941–1945. није извршен геноцид над Србима?“ у: *Зборник Мајице српске за друштвене науке*, бр. 141, главни и одговорни уредник Часлав Оцић, (Нови Сад: Матица српска, 2012), 524.

Однос према прошлости и према својим прецима дио је живота сваког човјека, а неке екстремне ситуације се обично урежу у колективно памћење заједнице. Суочавање са контроверзном прошлошћу никада не представља краткотрајан процес, већ успјех на једном оваквом задатку доноси једино рад шире заједнице, гдје посебне задатке има интелектуална елита тог друштва. Утврђивање чињеница везаних за догађаје који представљају дио контроверзне прошлости основни је предуслов за успјешно суочавање са њом. Међутим, испуњење тог услова доноси и нове замке.

Када је ријеч о теми којом смо се бавили у овом раду, прича о учињеним злочинима може изазвати саосјећање са жртвама, али исто тако може изазвати и садистичко уживање код појединаца, јер такви нагони нису потпуно супротни људској природи. Памтећи овакав дио прошлости, постоје и они који се идентификују са целатом, а не са жртвом. Освета је посебан вид опасности који вреба када се говори о оваквим темама. Њена је особина да не дозвољава ономе ко врши освету било какво пропитивање зла које се тим чином поново врши, чиме се ствара зачарани круг злочина. Правда је једина шанса за смањење насиља, без обзира што она зна одвести у апстракцију и деперсонализацију.⁶⁶

Догађаји из прошлости се могу објаснити, а уз одређене услове и друштво се може суочити са њима, без обзира на то колико они били тешки. Са контроверзним дијеловима прошлости се може носити, под условом да се прихвате историјске чињенице и да се учињено не занемарује. Посебно је опасно да комплетно друштво потискује тамне стране сопствене прошлости. Ипак, неопходно је бити свјестан и да се прошлост не може заобићи. Свјестан тога, канцелар СР Њемачке Хелмут Кол је 1984. године пред посланицима израелског парламента изјавио: „То је као с породицом: било да се слажете са свим што су они прије вас урадили или не, не можете да их се одрекнете... носите крв породице, гене у себи.“⁶⁷

Прошлост може у знатној мјери да утиче на формирање појединачног или заједничког идентитета, али и на конструисање вриједности, идеала и начела у једној заједници, под условом да се они рационално преиспитују и буду подложни расправи. Погрешан приступ би било њихово наметање широј заједници, само зато што припадају одређеном појединцу.⁶⁸

Расправе међу историчарима, које смо у раду помињали, довеле су до актуелизовања дијелова контроверзне прошлости у јавности, што је свакако њихов позитиван аспект. Осим тога, оне су довеле и до стручног дијалога, што је увијек први корак ка утврђивању чињеница и превазилажењу проблема који су се нашли пред учесницима. Ипак, неуспјеси у расправама су везани за непостојање жеље код појединих учесника за ревидирањем ставова, без обзира на бројне доказе који су побијали њихове тезе. Такође, утицај политичких наратива је додатна препрека у превазилажењу научних проблема, али и у суочавању са контроверзном прошлошћу.

⁶⁶ Cvetan Todorov, „Upotrebe pamćenja“, n.d., 187–188, 193.

⁶⁷ Helmut Dubil, *Niko nije oslobođen istorije*, n.d., 157.

⁶⁸ *Исџо*, 197.

Дебата коју је покренуло Голдхагеново дјело довела је до тога да су различити кругови ипак прихватили Голдхагенове веома проблематичне тезе о колективној кривици. Ово је створило чврсту подлогу за примјењивање таквих ставова на неке друге, тада актуелне случајеве, а то је у великој мјери било подржано и од политичких елита. На тај начин је деведесетих година XX вијека дошло до стварања осветничке атмосфере код западних сила према Србима, којима је приписивана колективна кривица за рат на простору бивше СФРЈ. Највећа опасност Голдхагенових ставова се управо огледа у стварању осветничке атмосфере и ширењу круга насиља. Задатак историографије је да критички приступи овим и сличним темама, а овај рад представља скромни допринос у таквим настојањима.

ИЗВОРИ И ЛИТЕРАТУРА

Објављени извори:

Обићни ljudi – dobrovoljni dželiti. Spor oko (nemačkog) antisemitizma. Priredili Nada Banjanin Đuričić i Predrag Krstić. Beograd: Insitut za filozofiju i društvenu teoriju; Novi Sad: Akademska knjiga, 2019.

Zatezalo, Đuro. *Radio sam svoj seljački i kovački posao: svjedočanstva genocida.* Zagreb: Srpsko kulturno društvo „Prosvjeta“, 2005.

Електронски (интернет) извори:

An Interview With Prof. Christopher Browning, Interviewer: Ephraim Kaye, Source: The Multimedia CD “Eclipse Of Humanity”, Yad Vashem, Jerusalem 2000. <https://www.yadvashem.org/articles/academic/an-interview-with-christopher-browning.html>. Датум приступа 29.05.2023.

An Interview With Prof. Yehuda Bauer, Interviewer: Amos Goldberg, Source: The Multimedia CD “Eclipse Of Humanity”, Yad Vashem, Jerusalem 2000. <https://www.yadvashem.org/articles/academic/yehuda-bauer.html>. Датум приступа 27.05.2023.

The “Willing Executioners”/“Ordinary Men” Debate, Selections from the Symposium April 8, 1996, Third printing (Washington: USHMM, December 2001). https://www.ushmm.org/m/pdfs/Publication_OP_1996-01.pdf. Датум приступа 29.05.2023.

Литература:

Бештић Бронза, Славојка. *Уједињење Њемачке и југословенско јавно мишљење*. Бањалука: Универзитет у Бањој Луци, Филозофски факултет, 2017.

Бјелајац, Миле. *1914–2014: зашто ревизија? Сјаре и нове контрроверзе о узроцима Првој светској рат*. Београд: Медија центар „Одбрана“, 2014.

Ковић, Милош. *Ујоришћиа*. Београд: Catena mundi, 2016.

Лозо, Предраг. „Како је могуће? – Голдхаген дебата 25 година касније у јавној свијести, историографији и култури памћења“. *Српски историјски часопис*, 5 (2022), 162–198.

Лозо, Предраг. „Немачки интервенционизам у посматрању културе памћења у бившој Југославији као дио негирања геноцида над Србима у Независној Држави Хрватској“. У: *Сociјализам и Југославија и различитим kulturama sjećanja: društvo, kultura i nauka*. Уредници Мирослав Галић и Александар Вучковић, 49–73. Banja Luka: Filozofski fakultet, Savez studenata Filozofskog fakulteta, 2018.

Ђулибрк, Јован. *Историографија холокауста у Југославији*. Београд: Институт за теолошка истраживања, Православни богословски факултет Универзитета у Београду, Факултет безбедности Универзитета у Београду, 2011.

Умељић, Владимир. „Промена парадигме у немачкој историјској науци: у хрватској држави 1941–1945. није извршен геноцид над Србима?“. У: *Зборник Мајице српске за друштвене науке*, бр. 141. Главни и одговорни уредник Часлав Оцић, 523–550. Нови Сад: Матица српска, 2012.

Arendt, Hannah. „Lična odgovornost pod diktaturom“. *Reč*, 59.5 (2000), 393–401.

Browning, Christopher R. *Ordinary Men: Reserve Police Battalion 101 and the Final Solution in Poland*. New York: HarperCollins, 1992.

Dubil, Helmut. *Niko nije oslobođen istorije: nacionalsocijalistička vlast u debatama Bundestaga*. Prevela Aleksandra Bajazetov-Vučen. Beograd: Samizdat B92, 2002.

Goldhagen, Danijel Jona. *Hitlerovi dobrovoljni dželiti: Obični Nemci i holokaust*. Beograd: B92, 1998.

Hilberg, Raul. *Zločinci žrtve posmatrači: Jevrejska katastrofa 1933–1945*. Beograd: Samizdat B92, 2001.

Kerenji, Emil. Pogovor u *Obični ljudi: 101. rezervni policijski bataljon i konačno rešenje u Poljskoj*, Kristofer R. Brauning, 325–345. Beograd: Fabrika knjiga, 2004. Преузето са: https://www.academia.edu/37957343/_Obi%C4%8Dni_ljudi_Kristofera_Brau-ninga. Датум приступа 27.05.2023.

Klark, Kristofer. *Mesečari: kako je Evropa krenula u rat 1914*. Smederevo: Heliks, 2014.

Koljanin, Milan. *Nemački logor na beogradskom sajmištu*. Beograd: Institut za savremenu istoriju, 1992.

Krstić, Predrag. „Aušvic: skandal za mišljenje ili skandal mišljenja?“. У: *Holokaust i filozofija*. Priredili Mark Lošonc i Predrag Krstić, 198–230. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2018.

Kuljić, Todor. *Prevladavanje prošlosti: uzroci i pravci promene slike istorije krajem XX veka*. Beograd: Helsinški odbor za ljudska prava u Srbiji, 2002.

Radinković, Željko. „Razumjeti nepojmljivo? O (ne)mogućnosti hermeneutičkog promišljanja radikalnog zločina“. У: *Holokaust i filozofija*. Priredili Mark Lošonc i Predrag Krstić, 38–55. Beograd: Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2018.

Smit, Entoni D. „Legende i pejzaži“. U: *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*. Priredili Michal Sladeček, Jelena Vasiljević i Tamara Petrović Trifunović, 255–281. Beograd: Zavod za udžbenike, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015.

Todorov, Cvetan. „Upotrebe pamćenja“. U: *Kolektivno sećanje i politike pamćenja*. Priredili Michal Sladeček, Jelena Vasiljević i Tamara Petrović Trifunović, 181–197. Beograd: Zavod za udžbenike, Institut za filozofiju i društvenu teoriju, 2015.

Georgije Vulić, master historian

Research Senior Associate

Institute of Historical Sciences, University of East Sarajevo

Pale, Republic of Srpska/Bosnia and Herzegovina

georgijevulic999@gmail.com

Summary

HISTORIKERSTREIT AND GOLDHAGEN DEBATE – HOW TO DEAL WITH CONTROVERSIAL PAST AND HOW TO OVERCOME IT?

Complex process of dealing with the past had its own reflection on historiography in Germany, which led to conflicts between historians. The war's past and question about Holocaust's uniqueness were main topics from which it came to extreme conflicts between opinions of German historians. These arguments have shown all the division of German historians on this controversial part of German past. In 1996, the American sociologist of Jewish origin, Daniel Jonah Goldhagen, published a book titled *Hitler's Willing executioners: Ordinary Germans and the Holocaust*. This book caused a new debate among historians. In the book he presented theses that had an undertone of the Germans collective guilt for the Holocaust, which was met with fierce resistance of many intellectuals. Importance of these discussions is, among other things, reflected in easier viewing of the political and spiritual prevailing climate of those years in Germany. In this paper, we tried to represent the importance of these debates for historiography, but also give an insight of the different attitudes on the issues of collective guilt. A devastating image of the influence of historical facts on understanding of the significant events amongst wider social class, but also amongst one portion of the professional public, was also emphasized. More often questioning collective guilt of certain communities, gives an insight on a very strong influence of political aspirations on historiography, but also on the weakness of opposite currents.

Keywords: Historikerstreit, Goldhagen debate, Holocaust, collective guilt, motivation of perpetrators, antisemitism, genocide, misuse of history.